

Забезпечення єдності судової практики — базовий принцип функціонування судової системи

Deutsche Stiftung Für
Internationale Rechtliche
Zusammenarbeit e.v.

Пошуку реальних шляхів у цьому напрямі та виробленню механізмів конструктивної співпраці між судами України була присвячена Міжнародна науково-практична конференція «**Забезпечення єдності судової практики — основне завдання вищих судових органів держави**», що відбулася у другій половині квітня у Верховному Суді України за підтримки Німецького фонду міжнародного правового співробітництва та Центру суддівських студій

Обговорення актуальних проблем судочинства у такому форматі — за участю правників-науковців, суддів-практиків, міжнародних експертів — є надзвичайно корисним, як наголосили учасники зустрічі, оскільки надає можливість подивитися на окреслені питання у тісному зв'язку теорії і практики. Вирішено й у майбутньому організовувати такі науково-практичні заходи з метою забезпечення належного функціонування в державі судової влади і належного здійснення правосуддя.

У роботі конференції взяли участь Надзвичайний і Повноважний Посол Швейцарської Конфедерації в Україні **Крістіан Шьоненбергер** та Керівник консульсько-правового відділу Посольства Федеративної Республіки Німеччина в Україні **Курт-Георг Штьокль-Штілльфрід**.

Вітаючи учасників конференції, Голова Верховного Суду України **Петро Пилипчук**, директор Швейцарського бюро співробітництва в Україні **Гuido Бельтрані**, радник Німецького фонду міжнародного правового співробітництва **Геннадій Рижков** наголосили на важливості теми конференції не лише для судової системи України, а й для розбудови демократичної держави загалом. І в цьому сенсі, зауважили виступаючі, обговорення практики інших країн, напрацювань зарубіжних і вітчизняних науковців, аналіз позитивного й негативного досвіду застосування українського законодавства у сфері судочинства неодмінно слугуватимуть вирішенню непростих питань, що стоять перед судами України з забезпечення єдності судової практики.

Ми, зазначив у своїй доповіді Голова Верховного Суду України, покликані скеровувати судову практику у напрямі виконання вимог Конституції і чинного законодавства, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з урахуванням умов, у яких живе і розвивається суспільство.

На жаль, констатував Петро Пилипчук, Конституція України, визначивши у ст. 129 основні засади судочинства, не закріпила фундаментальний принцип, згідно з яким суди зобов'язані всі закони і всі підзаконні нормативно-правові акти застосовувати однаково. У який спосіб держава має забезпечувати єдність судової практики, з належною повнотою чинним законодавством не визначено.

За однакове застосування законодавства (тільки норм матеріального права) вищими спеціалізованими судами України відповідає Верховний Суд України, а за однакове застосування законодавства місцевими й апеляційними судами — вищі спеціалізовані суди відповідно. При цьому арсе-

нал засобів, за допомогою яких ці суди сьогодні впливають на правозастосовну діяльність судів нижчих інстанцій з метою забезпечення єдності судової практики, є відверто недостатнім, наголосив Голова Верховного Суду України. Тому, на його переконання, необхідно внести зміни до чинного українського законодавства для запобігання формування кількох відокремлених одна від одної і замкнених на відповідні вищі спеціалізовані суди різновидів судової практики, у кожному з яких по-різному інтерпретуються і застосовуються одні й ті самі положення законів, що ймовірно призводитиме до порушення принципу рівності всіх перед законом і судом.

Розпочинаючи роботу першої сесії «Єдність судової практики як складова принципу верховенства права», суддя Конституційного Суду України у відставці, професор, доктор юридичних наук **Микола Козюбра** запропонував присутнім подивитися на це питання в контексті норм Закону України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (далі — Закон № 2453-VI).

Незважаючи на оптимістичні заяви ідеологів і творців цього Закону про те, що з його прийняттям Верховний Суд України зможе зреалізувати свою головну функцію — забезпечення єдності судової практики, — з тими повноваженнями, які має Верховний Суд України за цим Законом, це зробити неможливо, наголосив виступаючий. Звертаючи увагу присутніх на досвід зарубіжних країн, він підкреслив, що в умовах суцільної судової спеціалізації доводиться шукати єдиний центр забезпечення єдності правосуддя. У Федеративній Республіці Німеччина, наприклад, створено Спільний сенат судів. В Україні таким центром забезпечення верховенства права мав би стати Верховний Суд України, переконаний суддя Конституційного Суду України у відставці.

На думку правника, першим кроком на шляху відновлення виконання Верховним Судом України його головної функції має стати хоча б часткове повернення цьому суду касаційних повноважень, принаймні, у тих випадках, коли судами першої інстанції виступають апеляційні суди. Другий крок — надання найвищій судовій установі України права самостійно вирішувати питання про відкриття провадження у справах, які Верховний Суд України розглядає в порядку перегляду, виходячи зі звернення сторін до нього з клопотанням про перегляд із передбачених у законі підстав, а не на основі рішення вищих спеціалізованих судів про допуск справи до перегляду, як передбачено нині.

Слід також, сказав Микола Козюбра, розширити коло повноважень Верховного Суду України з перегляду справ, в яких має місце однакове, але таке, що не відповідає вимогам Конституції України і верховенства права, застосування норм закону чи іншого нормативно-правового акта. Забезпечення єдності судової практики має здійснюватися з єдиного центру, і таким центром має бути Верховний Суд України, але за наявності у нього відповідних інструментів і засобів. Лише у такому разі можна говорити про єдність судової практики у контексті принципу верховенства права, наголосив виступаючий.

Професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук **Станіслав Шевчук** зазначив у своєму виступі, що верховенство

права, з яким, безумовно, пов'язана єдність судової практики, не стільки важливий доктринальний постулат, скільки правозастосовна практика незалежних судів у державі. Вузьконормативне застосування права, на думку науковця, нерідко суперечить принципу верховенства права та похідному від нього принципу захисту прав людини при розгляді справи судом. Ця проблема є надзвичайно гострою для України, про що свідчать показники роботи Європейського суду з прав людини. Єдність судової практики має ґрунтуватися на цих непорушних для європейських країн принципах і спрямовуватися на формування відповідної правової та юридичної ментальності наших суддів, наголосив доповідач.

Принцип єдності судової практики, нагадав Станіслав Шевчук, невід'ємний від касаційної функції. Звертаючи увагу учасників заходу на досвід європейських країн, де касаційні функції, як правило, реалізують верховні суди, він висловив переконання, що і в Україні такими повноваженнями має бути наділений Верховний Суд як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, рішення якого у конкретних справах мали б нормативну природу та сприяли б вирішенню тих суперечностей судової практики, що порушують принцип правової визначеності.

Під час другої сесії учасники науково-практичної конференції обговорили питання «Судові рішення вищих судових органів держави у механізмі забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства». Зокрема, заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у цивільних справах **Анатолій Ярема** зупинився на принципі обов'язковості рішень Верховного Суду України.

Доповідач зазначив, що Конституція України у ст. 129 одним із основних засад судочинства визначила принцип обов'язковості рішень суду, що знайшов своє подальше відображення у Законі № 2453-VI та процесуальних кодексах. Анатолій Ярема наголосив, що як для державної влади загалом, так і для найвищого судового органу будь-якої держа-

ви зокрема питання забезпечення єдиних підходів до правильного застосування чинного законодавства судами загальної юрисдикції завжди є одним із головних в організації здійснення судочинства. Забезпечення Верховним Судом України однакового застосування судами (судом) касаційної інстанції норм матеріального права визначено одним із основних шляхів забезпечення єдності системи судів загальної юрисдикції (ч. 4 ст. 17 Закону № 2453-VI). Доповідач звернув увагу присутніх і на те, що у зв'язку з прийняттям цього Закону процесуальні кодекси доповнені нормами щодо обов'язковості судових рішень Верховного Суду України (ст. 360⁷ ЦПК, ст. 111²⁸ ГПК, ст. 244² КАС, ст. 400²⁵ КПК).

Анатолій Ярема зазначив, що за невиконання судових рішень передбачена відповідальність, встановлена законом. Однак це питання чітко не врегульовано, оскільки незрозуміло, про яку саме відповідальність йде мова: дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну. Тому, на переконання заступника Голови Верховного Суду України, відповідальність суб'єктів владних повноважень, включаючи й суддів як носіїв судової влади, за порушення принципу обов'язковості рішень Верховного Суду України в частині сформульованих ним правових позицій, потребує якнайшвидшого законодавчого врегулювання. Сама ідея забезпечення єдності судової практики у цей спосіб, наголосив Анатолій Ярема, може набути практичного втілення лише за наявності відповідного механізму гарантій, що виконуватимуть у тому числі й превентивну функцію.

Участь Верховного Суду України у формуванні судової практики має знеособлений характер та відбувається без будь-якого втручання в процес розгляду судами нижчих інстанцій конкретних справ.

Обов'язкове до виконання рішення Верховного Суду України є індивідуальним актом правозастосування та жодним чином не підміняє закон. Окрім цього, підкреслив Анатолій Ярема, у суддів з'явилася абсолютно нова правова підстава для мотивування рішень, що неодмінно сприятиме дотриманню

принципу правової визначеності, без якого право особи на справедливий суд забезпечити неможливо.

Як позитив заступник Голови Верховного Суду України назвав запровадження практики інформування вищими спеціалізованими судами судів нижчого рівня про застосування Верховним Судом України окремих норм законодавства, що суттєво полегшує роботу суддів першої та апеляційної інстанцій.

Надзвичайно делікатною й чутливою темою для будь-якої країни назвав обговорювану на конференції проблему забезпечення єдності судової практики експрезидент Вищого адміністративного суду Литовської Республіки, віцепрезидент Міжнародної асоціації суддів доктор **Віргіліус Валанчус**. Завжди, за його словами, виникають питання: а чи потрібна єдина судова практика? У який спосіб має забезпечуватися? І що у результаті користувачі судової системи — громадяни країни — від цього виграють?

Безперечно, зазначив литовський колега, у судовій практиці має бути передбачуваність і стабільність. Тоді буде й довіра до судових рішень, судової системи загалом. Водночас у громадян має бути можливість оскарження судових рішень на національному рівні. У Литві найвищим судовим арбітром у кримінальних та цивільних справах виступає Верховний Суд, в адміністративних — Вищий адміністративний.

Актуальною для Литовської Республіки, як і для України, є проблема розмежування юрисдикцій. Розв'язати її непросто, зазначив виступаючий, для цього потрібна конструктивна співпраця і законодавців, і представників судової системи, постійне професійне обговорення питань, що виникають, і, зокрема, конкретних прикладів із судової практики, які призводять до дублювання у судових рішеннях і вимушеного, неначе колом, ходіння громадян судами різних юрисдикцій.

За словами Віргіліуса Валанчуса, литовські судді використовують різні — формальні і неформальні — комунікаційні механізми, аби попередити такі випадки і надавати судовий

захист громадянам країни на належному професійному рівні. Більше комунікувати з цього питання потрібно й в Україні, переконаний литовський колега, зокрема, із законодавцем.

Про місце і роль вищих судових органів Федеративної Республіки Німеччина у механізмі забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства розповіли у своїх доповідях Президент Вищого суду землі Нижня Саксонія доктор **Герхард Кірхнер** та суддя Федерального верховного суду Німеччини доктор **Дітріх Бейєр**. Вони, зокрема, зауважили, що це питання, яке широко обговорюється в Європі, є актуальним і для Німеччини. Ознайомивши учасників конференції з загальними аспектами функціонування судової системи Федеративної Республіки Німеччина, доповідачі детально зупинилися на підставах допуску справи до перегляду Федеральним верховним судом, його можливих рішеннях в окремих випадках та значенні цих рішень для інстанційних судів. Йшлося також про механізми впливу Федерального верховного суду на здійснення правосуддя інстанційними судами загалом. Цікавим для присутніх був німецький досвід реалізації конкретних заходів із забезпечення однакового правосуддя на практиці.

Обговоренню позапроцесуальних повноважень Верховного Суду України та вищих судів щодо забезпечення єдності судової практики було присвячено третю сесію науково-практичної конференції. Виступаючи на ній, суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук **Олександр Прокопенко** зазначив, що наразі судова практика в Україні не є узгодженою і єдиною, а притаманна їй колізія норм не сприяє однаковому праворозумінню в суспільстві і, відповідно, деформує правову свідомість та правову культуру суб'єктів правовідносин, що, безумовно, впливає на їх правову поведінку.

Звичайно, було б ідеально, зауважив доповідач, якби у кожному суді України, незалежно від його рівня, приймалися правильні й законні рішення. Тоді не було б і розрізненості судової практики. А поки що цілком

зрозуміле бажання Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів чітко обмежити суди нижчих інстанцій у неправильному застосуванні законів, указуючи їм зразок застосування права. Хоча навряд чи можна створити такий зразок для кожного випадку. Але чи в змозі Верховний Суд України це зробити відповідно до чинних процесуальних та позапроцесуальних повноважень? Очевидно, що ні. Навіть повноваження, надані Законом України від 20 жовтня 2011 р. № 3932-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України», які стосуються розгляду справ відповідними судовими палатами, процесуально не надають можливості ухвалювати остаточні рішення у конкретних справах.

Судова практика, підкреслив Олександр Прокопенко, має тенденцію змінювати свій напрямок. І це цілком виправдано, оскільки навіть вищі судові інстанції помиляються, й обмежити їх у праві виправити помилку в тлумаченні норм права було б нерозумно. Виправлення помилки шляхом зміни своєї практики, а не шляхом наполягання на ній, робить честь вищим органам судової влади і є цілком допустимим, доки рішення обов'язкові тільки в тих справах, за якими вони винесені, вважає суддя Верховного Суду України. Тому, зазначив він, на сьогодні необхідно повернути Верховному Суду України позапроцесуальні повноваження, яких його було позбавлено неогрунтовано. Це потрібно для того, аби найвищий судовий орган держави надавав судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики й аналізу судової статистики, а за необхідності — мав право визнати нечинними роз'яснення пленуму вищого спеціалізованого суду з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції.

Доповідач наголосив, що роль і місце Верховного Суду України в системі судів загальної юрисдикції вимагає дієвих інструментів, за допомогою яких можна оперативно й ефективно впливати на правозастосовну діяль-

ність судів з метою забезпечення однакового застосування ними законодавства.

Про те, яким чином Верховний Суд України та вищі спеціалізовані суди мають використовувати свої позапроцесуальні повноваження з забезпечення єдності судової практики, якою має бути співпраця між судовими установами, аби вона була коректною і водночас продуктивною, які кроки в цьому напрямі здійснюються сьогодні і здійснюватимуться найближчим часом, говорили на конференції заступник Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Михайло Вільгушинський**, заступник Голови Вищого адміністративного суду України **Михайло Цуркан**, заступник Голови Вищого господарського суду України **Віктор Москаленко**.

На переконання виступаючих, співпраця між самими вищими спеціалізованими судами та між ними і Верховним Судом України має вийти на новий рівень і відзначатися не епізодичним характером, а набути рис постійного професійного діалогу. Михайло Вільгушинський, зокрема, запропонував проекти постанов Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ на стадії їх підготовки до прийняття обговорювати у Верховному Суді України.

Михайло Цуркан додав, що однією з форм забезпечення єдності судової практики має стати напрацювання Верховним Судом України правових позицій із певних категорій справ, створення їх електронної бази, аби кожен суддя міг скористатися ними як орієнтиром.

Віктор Москаленко, порушивши у межах обговорюваної тематики важливість розмежування юрисдикцій і посилення співпраці між судами, повідомив про те, що на рівні двох вищих спеціалізованих судів України — господарського й адміністративного — вже створено робочу групу для обговорення конкретних випадків судової практики, що призвела до дублювання і невизначеності у судових рішеннях, та вироблення спільних пропозицій і подання їх пар-

ламентарям для необхідних коригувань чинного законодавства.

Про те, що немало проблем у практиці забезпечення єдності судової практики виникає через відсутність механізму розмежування юрисдикцій, йшлося на четвертій сесії науково-практичної конференції. Виступаючи на ній, заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах, кандидат юридичних наук **Валентин Барбара** звернув увагу на спірні питання, що виникають між господарською та адміністративною юрисдикціями. На його думку, прийняття КАС зумовило виникнення низки суперечностей із розмежування компетенції судів. Особливої актуальності набули питання підвідомчості судам справ, що виникають із матеріальних правовідносин у галузях, які містять як норми приватноправового, так і публічноправового характеру. Адже в господарських та адміністративних справах подеколи спільним є те, що хоча б однією зі сторін у справі є державні органи, їх посадові та службові особи.

Одним із актуальних питань судової практики є розмежування підвідомчості справ з оскарження рішень Антимонопольного комітету України (його територіальних відділень) та земельних спорів під час прийняття судами позовних заяв до провадження. Зазначене, сказав Валентин Барбара, зумовлено законодавчим статусом Антимонопольного комітету та статусом суб'єктів земельних відносин, якими є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Доповідач навів приклади непоодиноких випадків паралельного оскарження як до господарських, так і до адміністративних судів рішень Антимонопольного комітету.

Валентин Барбара констатував, що неоднозначною на сьогодні є й судова практика щодо розгляду земельних спорів. На його думку, для розмежування підвідомчості справ із земельних спорів під час прийняття позовних заяв до провадження судам слід звертати увагу на специфіку цих спорів, оскільки співвідношення публічного й приватного права

у них призводить до неоднакової судової практики при вирішенні питання юрисдикції та розмежування компетенції господарських та інших судів.

Враховуючи, що в господарських та адміністративних справах подеколи спільним є те, що однією зі сторін виступають державні органи, їх посадові та службові особи, слід розрізнити їх як суб'єктів владних повноважень і як суб'єктів господарювання. Саме статус, в якому виступає орган державної влади, і визначить юрисдикцію, якій буде підпорядковано певний спір, наголосив заступник Голови Верховного Суду України.

Насамкінець доповідач зазначив, що на сьогодні однією з найпоширеніших проблем, з якою вимушено стикаються суди при здійсненні ними правосуддя, є недосконалість чинного законодавства та низький рівень законотворчої діяльності. Наслідками цього є прийняття судами одного процесуального рівня діаметрально протилежних рішень в аналогічних справах. І саме через неузгодженість положень КАС з положеннями ГПК та ряду законів України суди й ухвалюють такі рішення. Якби законодавець не створював конкурентність законів, то й не створювалася б, відповідно, конкурентність юрисдикцій, зазначив Валентин Барбара.

На важливості як процесуальної так і непроцесуальної участі Верховного Суду України у формуванні єдиної судової практики наголосили у своїх виступах суддя Черкаського окружного адміністративного суду **Лариса Трофімова** та суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Алла Олійник**. Незважаючи на законодавче обмеження повноважень Верховного Суду України, від нього однаково чекають формування орієнтирів у тлумаченні правових норм та їх застосуванні, підкреслила Лариса Трофімова. А її колега з вищого спеціалізованого суду конкретними прикладами проілюструвала гостроту проблеми, що виникла внаслідок відсторонення Верховного Суду України від перегляду справ з підстав неоднакового застосування процесуального

законодавства. Неможливість звернутися до найвищої судової інстанції в окремих ситуаціях призводить до очевидного порушення прав людини, про що Україні неодноразово вказував Європейський суд з прав людини, зазначила Алла Олійник.

Узятий в Україні курс на децентралізацію судової системи вимагає нового підходу до визначення механізму взаємодії між юрисдикціями судової влади та Верховним Судом України, підкреслила у своїй доповіді доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук **Лідія Москвич**. На важливості посилення такої взаємодії наголосила у своєму виступі і завідувач кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка, професор, доктор юридичних наук **Людмила Луць**. На її думку, нагальною є потреба легалізувати такий вислів як «судова практика» — задля уподібненого розуміння такого поняття, а також правильно поіменувати таке правове явище як однотипність судової практики, замінивши невдалий вислів «однакові судові рішення» на більш точний у лексичному і правовому значенні — «однотипні рішення».

Що ж до основних способів забезпечення єдності судової практики, то ними, на думку Людмили Луць, можуть бути прийняття постанов Пленуму Верховного Суду України та прийняття однотипних рішень вищими спеціалізованими судами як орієнтирів для інших судів.

Усі проблемні питання важко обговорити протягом одного дня, — підсумовуючи роботу конференції, зазначила науковець, — тож нагальною є потреба зустрічатися ще, щоб виробити спільні пропозиції парламентарям для внесення відповідних змін у чинне законодавство.

Продовженням теми конференції є стаття Ярослава Романюка та Ірини Бейцун «Єдність судової практики: теоретичні засади забезпечення та вдосконалення законодавчого регулювання», яку пропонуємо вашій увазі на с. 37.